

Альона Маршала

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКУПІВЛІ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ У 1820-х – 1830-х рр. В ОКРУГАХ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ КАВАЛЕРІЇ

Розглядаються будівельні процеси, що відбувалися в слобідсько-українських військових поселеннях кавалерії протягом 1820-х – 1830-х рр., зокрема процедура закупівлі будівельних матеріалів, речей та інструментів шляхом проведення відкритих торгів у Слобідсько-Українській Казенній палаті та склад військ, що були залучені до зведення будівель в округах військового поселення 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій.

Ключові слова: військові поселення, будівництво, торги, Слобідсько-Українська Казенна палата.

Кожний історичний період залишає власний слід в архітектурних обрисах населених пунктів у вигляді різноманітних будівель, пам'ятників, інженерних споруд. Так, у формуванні містобудівельної системи частини міст та селищ сучасних Харківської та Луганської областей значну роль зіграло існування їх, протягом 1817 – 1850-х рр., у складі слобідсько-українських військових поселень кавалерії, оскільки створення військово-поселених округів 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій супроводжувалося масштабним будівництвом, що передбачало не лише зведення нових будівель, а й цілковите перепланування вже існуючих населених пунктів. Дотепер збереглися громадські, житлові, промислові та господарчі споруди у стилі класицизм, що визнані пам'ятками архітектури місцевого та національного значення. Вивчення зазначених будівель потребує детального знайомства з особливостями будівельних процесів, що відбувалися у військових поселеннях.

Проблема будівництва в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії підіймається у працях сучасних дослідників, наприклад, у роботах В.Л. Цубенко [1, 2] дається загальна характеристика зведення споруд в цілому по поселення кавалерії, називаються будівельні матеріали, що використовували у військово-поселених округах, наводиться перелік будівель, що поставали при дивізійному або полковому штабі. У статті О. Колеватого [3] увага приділяється функціонуванню у м. Чугуєві цегляних заводів та загалом виготовленню у військових поселеннях різноманітних будівельних деталей, а також добуванню корисних копалин, називаються військові частини, що були задіяні на будівництві. Проте у зазначених працях автори не називають конкретних військових та цивільних чиновників, котрі контролювали будівництво, не торкаються проблеми придбання необхідних для зведення споруд речей на торгах та ярмарках. Тому мета статті – спираючись на архівні документи місцевого походження, розкрити особливості закупівлі будівельних матеріалів та механізми нагляду за будівництвом в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії.

Донині у фонді «Канцелярія Харківського губернатора» Державного архіву Харківської області збереглися численні відомості речам, потрібним для будівництва

© Маршала Альона Юріївна – аспірантка кафедри музеєзнавства та пам'яткознавства Харківської державної академії культури.

в округах військового поселення 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій, кошториси на зведення окремих будівель, квартирні розклади для військово-робітничих батальйонів, офіційні листи до слобідсько-українського цивільного губернатора від командуючого військовими поселеннями та полкових комітетів поселених у губернії полків щодо влаштування торгів та затвердження цін на інструменти та будівельні матеріали, звіти Казенної палати. Зазначені документи дають змогу, зокрема, оцінити масштаби будівництва як в цілому по військових поселеннях Слобідсько-Української губернії, так і в кожному окремому військово-поселеному окрузі. Так, відомості про число нижніх чинів військ, відряджених до 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізії для виконання казенних робіт, свідчать, що в м. Чугуєві, яке виступало центром слобідсько-українських військових поселень кавалерії, проводилися найбільш значні, в порівнянні з іншими населеними пунктами, будівельні роботи, що потребувало залучення більшої кількості працівників [4]. Окрім того, архівні документи дозволяють визначити хронологічні рамки будівництва. Так, в округах військового поселення 2-ї уланської дивізії зведення будівель, а саме цегляних заводів і житлових будинків для військових поселенців та резервних почалося влітку 1819 р. [5], в населених пунктах, що увійшли до складу військового поселення 2-ї кірасирської дивізії – навесні-влітку 1828 р. [6]. Тривало ж будівництво в слобідсько-українських військових поселеннях кавалерії до к. 1830-х рр.

На початку облаштування округів військового поселення 2-ї уланської дивізії передбачалася лише часткова закупівля речей та інструментів для зведення споруд у м. Харкові, основна ж їх кількість мала постачатися безпосередньо з економічного комітету військових поселень, тобто – з Санкт-Петербурга. Проте у зв'язку з віддаленістю Слобідсько-Української губернії зазначені поставки були визнані не вигідними для державної скарбниці, оскільки були пов'язані зі значними витратами на їх перевезення [7]. Тому закупівля речей та інструментів, необхідних для будівництва в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії, в повному обсязі відбувалася в м. Харкові шляхом влаштування в Слобідсько-Українській Казенній палаті відкритих торгів, механізм проведення яких регламентували статті 3 частини проекту заснування про військово-поселення піхоти. Зокрема, виклик бажаних до постачання будівельних матеріалів здійснювався військово-поселеним керівництвом при посередництві цивільного губернатора, за допомогою публікації оголошень в тій губернії, де розташовувалося військово-поселення, тобто по повітах Слобідсько-Української губернії, а при великих поставках – також у Санкт-Петербурзьких та Московських відомостях, з конкретним переліком необхідних предметів та дати проведення торгів [8]. У разі відсутності потенційних постачальників закупівля проводилася не підрядом, а шляхом поодинокого придбання речей уповноваженими військово-поселеним керівництвом особами, для чого цивільний губернатор та Казенна палата надавали їм довідки про існуючі у м. Харкові та по повітах ціни на будівельні матеріали [9].

Слід зазначити, що цеглу для зведення нових споруд виготовляли безпосередньо у військово-поселених округах. Так, наприклад, у 1819 р. почалося будівництво цегляного заводу у м. Чугуєві [19], протягом 1822-1824 рр. тривало облаштування цегляного заводу в окрузі Борисоглібського уланського полку [11]. Окрім того, при військовому поселенні 2-ї уланської дивізії функціонував також Опаківський вапняний завод [12]. Тому шляхом підрядів для потреб будівництва в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії купували інструменти, дерев'яні дошки різних розмірів, цвяхи, різновидове залізо, дверну та віконну фурнітуру, металеві прилади для російських та голландських печей, а також інші металеві предмети, фарби, барвники та інше [13]. Починаючи з к. 1820-х рр. – 1830 р., у відомостях про кількість матеріалів, необхідних для будівництва в округах військового поселення 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій, з'являється також перелік різноманітних тканин, фіранки, дзеркала в рамках різних розмірів [14], ванни [15], жерстяні вентилятори [16]. Зазначені зміни були зумовлені тим, що до середини 1830-х рр. будівництво у військово-поселених округах 2-ї уланської дивізії, та зокрема м. Чугуєві, як центри слобідсько-

українських військових поселень кавалерії, адміністративних та житлових споруд, було майже завершено і нові будівлі, особливо для розміщення офіцерського складу та військово-поселеного керівництва, потребували облаштування та вмеблювання. При чому власне меблі для будинків виготовлялися майстрами військово-робітничого батальйону № 7 у ділових дворах [17]. Про закінчення зведення церков свідчать чавунні ґрати для поруччя [18], мідні хрести та кулі з позолотою [19], що фігурують в кошторисах к. 1820-х – поч. 1830-х рр., в яких згадуються також вільнонаймані майстри для розпису куполу та виготовлення іконостасів [20]. Таким чином, під час відкритих торгів у Слобідсько-Українській Казенній палаті для потреб будівництва у військово-поселених округах купували лише речі та матеріали, що не могли бути виготовлені військовими поселенцями.

Закупівлі будівельних матеріалів передувала підготовча робота, що полягала, зокрема, в затвердженні корпусним командиром у вересні кожного року в тимчасовому департаменті військових поселень проекту про роботи на наступний рік [21]. Слід зазначити, що у військових поселеннях контроль за витратами на зведення нових споруд здійснювався як на місцевому рівні (комітети полкового управління складали звіти про використані на будівництво у військово-поселених округах кошти, які доповнювали кошторисами та довідками від слобідсько-українського цивільного губернатора [22]), так і в цілому по військово-поселеній системі. Зокрема, у 1821 р. начальник 2-ї уланської дивізії генерал-майор Д. М. Юзефович надавав кошториси на будівельні роботи у військово-поселених округах головному над військовими поселеннями начальнику графу О. А. Аракчєєву [23], окрім того економічний комітет військових поселень надсилав слобідсько-українському цивільному губернатору В. Г. Муратову запити щодо існуючих в губернії цін на інструменти та будівельні матеріали, з метою перевірки вище зазначених кошторисів [24]. Корпусний командир генерал-лейтенант О. П. Нікітін, окрім затвердження планів будівельних робіт на рік, надавав до тимчасового департаменту військових поселень також відомості потрібним речам та інструментам для зведення будівель [25].

Паралельно з затвердженням плану будівництва комітети полкового управління та безпосередньо командуючий військовими поселеннями в Слобідсько-Українській губернії (в 1830-х рр. корпусний командир 2-го резервного кавалерійського корпусу) надсидали до слобідсько-українського цивільного губернатора та Харківської міської поліції запити з метою встановлення найнижчих з існуючих на той час у м. Харкові цін на будівельні матеріали, інструменти та речі, а також вартості перевезення зазначених предметів в полкові штаб-квартири [26]. Саме, спираючись на встановлені харківським поліцмейстером та затверджені слобідсько-українським цивільним губернатором ціни, складали кошториси на зведення окремих споруд та відомості речам необхідним для закупівлі. Слід зазначити, що в 1820-х рр., на початку формування округів військового поселення 2-ї уланської дивізії, задля складання кошторисів, створення планів та обрання в міській забудові місця для нових споруд та огляду вже існуючих будівель, військове керівництво запрошувало губернських архітектора Чернишова [27] та землеміра Мочульського [28]. Проте вже в архівних документах, що датуються 1825-1826 рр., згадується, що складання кошторисів на зведення споруд займався підполковник Савіч, який обіймав посаду начальника робіт 2-ї уланської дивізії [29]. У 1830-х рр. в структурі штабу 2-го резервного поселеного кавалерійського корпусу існувала посада корпусного інженера, яку посів полковник Детлов та в обов'язки якого, окрім складання кошторисів та планів будинків, входив безпосередній контроль за будівництвом [30]. Окрім того, протягом 1820-х-1830-х рр. у військово-поселених округах 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізії, зокрема, працювали також інженери поручик Окінчиць [31] та штаб-капітан Цебріков [32], архітектори Смоліков [33] та Торанов [34], архітекторські помічники Шрейдер та Клікс [35].

Обсяги закупівлі не впливали на процедуру проведення торгів. Зокрема, придбання матеріалів покладалося на тих членів комітетів полкового управління, де мали відбуватися будівельні роботи, або інших військовослужбовців, уповноважених

військово-поселеним керівництвом, в обов'язки яких входило остаточне затвердження існуючих у м. Харкові цін на необхідні при будівництві речі у слобідсько-українського цивільного губернатора і харківського поліцмейстера та присутність на торгах у Казенній палаті [36]. Так, купівлею інструментів та будівельних матеріалів для округу військового поселення Чугуївського уланського полку, а також в цілому 2-ї уланської дивізії займався член комітету полкового управління майор Клуген [37] (згодом займав посаду командира поселених ескадронів Чугуївського уланського полку в чині полковника [38]), для округу Псковського кірасирського полку – корнет Нієлов [39], округу Катеринославського кірасирського полку – квартирмейстер корнет Горн [40], округу Белгородського уланського полку – в 1828 р. поручик Михайловський [41], а в 1829 р. – корнет Балакаревич [42] та інші.

Відкриті торги на поставку інструментів та речей, необхідних для будівництва в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії, проходили в Слобідсько-Українській Казенній палаті протягом трьох днів з переторжкою на четвертий день. Можливість брати участь у торгах надавалася всім бажаючим, в тому числі і військовим поселенцям, за наявності у них свідоцтва на право торгівлі та при умові внесення закладу в розмірі третьої частини від вартості підяду [43]. Слід зазначити, що ціни у кошторисах на матеріали, необхідні для зведення будівель у військово-поселених округах, на подібних торгах могли сягати 70000 руб. [44] та навіть 147000 руб. [45], при чому укладення контракту на поставку речей вартістю більше ніж 15000 руб. не знаходилося в компетенції місцевого керівництва, а мало бути затверджено на найвищому рівні у Санкт-Петербурзі [46]. Після укладання контракту в Слобідсько-Українській Казенній палаті на постачання необхідних матеріалів, підрядчик повинен був здати речі в комітети полкового управління округів поселення полків 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізії, у встановленому для кожного окремого округу обсязі, не пізніше визначеного військово-поселеним керівництвом строку, зазвичай 1 липня. По мірі надходження будівельних матеріалів до округів військового поселення комітети полкового управління проводили розрахунки з підрядчиками та повертали заклади [47].

Отже, придбання будівельних матеріалів, інструментів та речей для зведення споруд в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії знаходилося в компетенції місцевого військово-поселеного керівництва та складалося з декількох етапів. Зокрема, підготовча робота полягала у затвердженні плану будівельних робіт на наступний рік у тимчасовому департаменті військових поселень, на основі якого складали кошториси на необхідні будівельні матеріали. На наступному етапі командуючий військовими поселеннями у Слобідсько-Українській губернії, разом з комітетами полкового управління, затверджував кошторисні ціни у слобідсько-українського цивільного губернатора, після чого публікували оголошення по повітах губернії та у Санкт-Петербурзьких та Московських відомостях. Лише після виконання зазначених етапів відбувалися торги у Слобідсько-Українській Казенній палаті, на яких у присутності представника від військово-поселеного керівництва відбувалося укладання контракту з підрядчиками.

Досить цікавим аспектом будівельних процесів, що охопили в 1820-х – 1830-х рр. округи слобідсько-українських військових поселень кавалерії є склад військ, прикомандированих до 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізії задля зведення нових будівель. Так, вже в 1820 р. поблизу м. Чугуєва розташовувалися табором 14 батальйонів піхоти та дві роти військово-робітничого батальйону, солдати яких, протягом п'яти місяців – з 15 травня по 15 жовтня, будували споруди в окрузі військового поселення Чугуївського уланського полку [48]. Слід зазначити, що постійно на роботах у слобідсько-українських військових поселеннях кавалерії перебували лише роти військово-робітничого батальйону № 7 (з 1833 р. – № 5) [49] під керівництвом підполковника Кирилова, а кількість піхотних та артилерійських підрозділів могла варіюватися. Зокрема, у 1825 р. для виконання робіт в округах військового поселення 2-ї уланської дивізії були прикомандировані треті батальйони піхотних полків 5-го піхотного корпусу: Володимирського, Суздальського, Углицького, Ярославського, 25

та 26 Єгерських, Московського, Бутирського, Рязанського, Ризького, Тульського, 29 та 30 Єгерських [50]. Проте, в 1829 та 1830 рр. будівельні роботи по восьми округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії виконувалися виключно солдатами та майстрами з військово-робітничого батальйону № 7 [51], оскільки треті батальйони 5-го піхотного корпусу за наказом імператора назначалися в якості резерву для комплектування діючих полків 2-го піхотного корпусу [52], а вже в 1831 р. до військово-поселених округів були прикомандировані 24 резервних батальйони 4-го піхотного корпусу та 4 артилерійські роти [53]. Однак найбільша кількість військових підрозділів, задіяних на будівництві, була зосереджена у м. Чугуєві, про що свідчать щорічні «Розрахунки про кількість дров та соломи для нижніх чинів, що мають бути у таборі для виконання казенних робіт в округах військового поселення 2-ї кірасирської та 2-ї уланської дивізій» [54], в яких надавався перелік військових підрозділів, прикомандированих до кожного округу або населеного пункту.

Таким чином, протягом 1820-х – 1830-х рр. в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії відбувалися будівельні роботи, що супроводжувалися щорічною закупівлею необхідних будівельних матеріалів, речей та інструментів під час торгів у Слобідсько-Українській Казенній палаті та виконувалися майстрами і солдатами з військово-робітничого батальйону № 7 та піхотних і артилерійських підрозділів. Вивчення процедури придбання предметів, необхідних для будівництва у військово-поселених округах, дозволяє встановити, як відбувався контроль з боку військово-поселеного керівництва за зведенням споруд, простежити, як ускладнювалася структура управління військовими поселеннями у Слобідсько-Українській губернії, зокрема, виникали нові посади, що опікувалися будівельними роботами. Окрім того, аналіз листування між командуючим військовими поселеннями та комітетів полкового управління зі слобідсько-українським цивільним губернатором щодо затвердження цін дозволяє з'ясувати, які відносини існували між військово-поселеним керівництвом та цивільним начальством губернії.

Перспективи подальшого дослідження теми пов'язані з вивченням інших аспектів будівництва в округах слобідсько-українських військових поселень кавалерії, зокрема функціонування цегляних заводів, виготовлення меблів та інших предметів побуту, а також виявлення місцевих особливостей у використанні будівельних матеріалів та зведенні будівель у кожному з восьми військово-поселених округів.

1. Цубенко В. Л. Військові поселення кавалерії на території України: особливості та загальні тенденції існування. / В. Л. Цубенко. – О., 2008. – 455 с.

2. Цубенко В. Л. Територіальний устрій Українського (Харківського) військового поселення кавалерії. 1817-1857 рр. / В. Л. Цубенко // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. – Вип. 7. – Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 77 – 87.

3. Колєватов О. Будівництво в слобідсько-українських військових поселеннях у першій третині XIX ст. / О. Колєватов // Сіверянський літопис. – 2009. – №1. – С. 79-86.

4. Державний архів Харківської області. – Ф. 3. – Оп. 100. – Спр. 135. – Арк. 2, зв., 3, зв.; Оп. 100. – Спр. 133. – Арк. 3, зв.

5. Там само. – Оп. 32. – Спр. 257. – Арк. 97, зв.

6. Там само. – Оп. 75. – Спр. 93. – Арк. 14, 27, 32, 34.

7. Там само. – Оп. 51. – Спр. 16. – Арк. 1, зв.

8. Там само. – Оп. 75. – Спр. 93. – Арк. 59 зв.

9. Там само. – Оп. 67. – Спр. 146. – Арк. 4, зв., 5.

10. Там само. – Оп. 32. – Спр. 257. – Арк. 97.

11. Там само. – Оп. 67. – Спр. 272. – Арк. 1, зв.

12. Там само. – Оп. 80. – Спр. 123. – Арк. 2 зв.; Оп. 100. – Спр. 135. – Арк. 39.

13. Там само. – Оп. 63. – Спр. 7. – Арк. 2, зв., 3, зв., 4.

14. Там само. – Оп. 83. – Спр. 4. – Арк. 36 зв.

15. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 54.

16. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 3 зв.
17. Там само. – Оп. 87. – Спр. 40. – Арк. 21.
18. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 3 зв.
19. Там само. – Оп. 71. – Спр. 63. – Арк. 4.
20. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 54.
21. Там само. – Оп. 99. – Спр. 246. – Арк. 1, зв.; Оп. 95. – Спр. 119. – Арк. 11, зв.
22. Там само. – Оп. 67. – Спр. 56. – Арк. 8.
23. Там само. – Оп. 47. – Спр. 31. – Арк. 1.
24. Там само. – Оп. 44. – Спр. 185. – Арк. 1, зв.
25. Там само. – Оп. 95. – Спр. 119. – Арк. 11 зв.
26. Там само. – Оп. 63. – Спр. 7. – Арк. 1; Оп. 67. – Спр. 56. – Арк. 1; Оп. 75. – Спр. 41. – Арк. 1; Оп. 79. – Спр. 83. – Арк. 1, зв.
27. Там само. – Оп. 44. – Спр. 60. – Арк. 2, 9.
28. Там само. – Оп. 35. – Спр. 97. – Арк. 30 зв.
29. Там само. – Оп. 67. – Спр. 191. – Арк. 2; Оп. 63. – Спр. 75. – Арк. 1.
30. Там само. – Оп. 87. – Спр. 40. – Арк. 11, зв.; Оп. 88. – Спр. 188. – Арк. 1а, зв.
31. Там само. – Оп. 35. – Спр. 97. – Арк. 7.
32. Там само. – Оп. 51. – Спр. 16. – Арк. 44.
33. Там само.
34. Там само. – Оп. 75. – Спр. 254. – Арк. 1.
35. Там само. – Оп. 100. – Спр. 133. – Арк. 3 зв.
36. Там само. – Оп. 75. – Спр. 93. – Арк. 1, зв.
37. Там само. – Оп. 51. – Спр. 16. – Арк. 1.
38. Там само. – Оп. 95. – Спр. 119. – Арк. 7.
39. Там само. – Оп. 75. – Спр. 93. – Арк. 14.
40. Там само. – Арк. 34.
41. Там само. – Арк. 50.
42. Там само. – Оп. 79. – Спр. 83. – Арк. 7.
43. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 1 зв., 56.
44. Там само. – Оп. 75. – Спр. 41. – Арк. 1 зв.
45. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 56.
46. Там само. – Оп. 75. – Спр. 41. – Арк. 9.
47. Там само. – Оп. 91. – Спр. 61. – Арк. 56, зв.
48. Там само. – Оп. 43. – Спр. 173. – Арк. 2.
49. Там само. – Оп. 80. – Спр. 123. – Арк. 9.
50. Там само. – Оп. 63. – Спр. 207. – Арк. 96, зв., 101.
51. Там само. – Оп. 80. – Спр. 123. – Арк. 9; Оп. 84. – Спр. 134. – Арк. 1.
52. Там само. – Оп. 80. – Спр. 123. – Арк. 9.
53. Там само. – Оп. 88. – Спр. 185. – Арк. 1.
54. Там само. – Оп. 100. – Спр. 135. – Арк. 2, зв., 3, зв.; Оп. 88. – Спр. 185. – Арк. 2.

Рассматриваются строительные процессы, которые происходили в слободско-украинских военных поселениях кавалерии на протяжении 1820-х – 1830-х гг., а именно – процедура приобретения строительных материалов, вещей и инструментов путем проведения открытых торгов в Слободско-Украинской Казенной палате и состав войск, которые были задействованы при возведении строений в округах военного поселения 2-й уланской и 2-й кирасирской дивизий.

Ключевые слова: военные поселения, строительство, торги, Слободско-Украинская Казенная палата.

The building processes that took place in Slobidsko-Ukrainian military settlements of the cavalry during the 1820s – 1830s., namely – procedure of acquisition of building materials, things and tools through an open bidding in Slobidsko-Ukrainian State Chamber and the troops, who were involved in the construction of buildings in the districts of military settlement 2nd Uhlan and 2nd Cuirassier Division are considered.

Key words: military settlements, construction, trading, Slobidsko-Ukrainian State Chamber.